

A S[CH]NEIDER FÁNI NÉV SZINESZTÉZIÁJA

KECSKÉS JUDIT

<https://doi.org/10.32979/PUM.SPH.2023.1.5>

Fogalmak és kapcsolódási pontok

A tanulmány prof. dr. Kemény Gábor stilszta előtt kíván tisztelegni, ezért főkéz-
szében a szinesztézia, pontosabban egyetlen tulajdonnév szinesztéziája áll, amely a
stiliztika és a névtani kutatások tárgykörébe is tartozik. Az irodalom és a tulajdon-
név szövevényes összefüggését az irodalmi névtanhoz¹ tartozó tanulmányok tárják
fel, amelyek vizsgálhatják az alkotói folyamat részeként létrejövő neveket egyetlen
szerző műveiben², vagy egy műfajra jellemző névtípust, névadási specifikumot
tárják fel³, illetve az irodalmi művekben szereplő nevek egy adott névközösség
valós(ágos) neveire⁴, névhasználati szokásaira gyakorolt hatását kutatják⁵, utóbbi-
akhoz sorolható a jelen tanulmány is.

A cikk arra keresi választ, hogy a mai nyelvhasználók *Schneider Fáni* névhez
fűződő asszociációiban milyen tendenciák mutathatók ki, megvalósul-e bennük
szinesztézia, továbbá arra, hogy négy – a maga korában ismert – irodalmi alkotás
formálta-e a jelenlegi asszociációkat. A térben, időben és műfajokon átívelő elem-
zés első része kérdőíves kutatásra épül, második része Tóth Ede 1872-es *Schneider
Fáni* c. népszínművére, Jókai Mór *A Svábhegy és a Zugliget* c. 19. század végi
tárcájára, Lux Terka 1903-ban megjelent *Budapest – Schneider Fáni regénye* c.
művére és Krúdy Gyula 1913-ban írt *Sneider Fáni* c. publicisztikai művére. Krúdy
írásának kiválasztásával a cikk újabb ponton tiszteleg a Kemény-életmű előtt.

Pusztán stilisztikai szempontból egy irodalmi alkotás közszavaihoz kapcsolódó-
an egymástól szétválasztva is vizsgálható a szinesztézia: „érzetkeverés, eltérő ér-

¹ TÓTH László (2016, 205.) és VÁCZINÉ TAKÁCS Edit (2018, 19.) felvetését elfogadva,
akik terminológiai bizonytalanság megoldására a magyar névtanban alkalmazott
irodalmi névadás terminus helyett az irodalmi névtant javasolták.

² KOVALOVSKY 1956; VITÁNYI 1982; CSIGE 1983; J. SOLTÉSZ 1989; VÖRÖS 1998;
PETHŐ 1999, 2000; SLÍZ 2002; BÖLCSKEI 2003; ANGYAL 2010.

³ TOLCSVAY-NAGY 1997; BAUKO 2005; G. PAPP 2007; TAMÁS 2010; NÉMETH 2013;
BÜKY 2014.

⁴ J. SOLTÉSZ (1979, 152.) *valóságos név* terminussal jelöli a valós névviselők neveit, az
újabb terminológia szerint TÓTH (2016, 206.) *valós (fikcionális irodalmi tulajdon)névnek*
nevezi azokat a tulajdonneveket, amelyek a fikcionális irodalmi szövegek világán túl a va-
lós világban is előfordulhatnak, lehet jelöltjük.

⁵ TAKÁCS 2007; SLÍZ 2014.

zékterületekről származó fogalmak összekapcsolása”⁶ vagy a szinesztéziás hangfestés, amely „a szavakban fellelhető hangok fiziológiai, akusztikai milyensége, kombinációja, sorrendje – a szó jelentése mellett – meghatározza a hangsor szépségét, kellemességét vagy kellemetlen hatását”.⁷ A tulajdonnevek szinesztéziáját összegző Kovalovszky Miklós is hasonlóan vélekedett, miszerint a legtöbb tulajdonnévnek a jelölő funkciójától és egyedi viselőjétől elvonatkoztatva is van sajátos hangulata, amelyet a különféle asszociációk mellett a név hangzása vagy betűképének vizuális hatása alakít ki.⁸ Ugyanakkor a jelenlegi szocioonomasztikai és névasszociációs kutatások jellemzően azt a kapcsolatot vizsgálják, amely a névviselőt és a nevet összeköti (pl. az egyén viszonyulását saját vagy mások nevéhez), illetve a név kapcsán kialakult asszociációkat, a hangsor keltette érzületeket s azok összefüggését a névviselő tulajdonságaival, társadalmi helyzetével stb., azaz a jelölő és jelölt kapcsolatára fókuszálnak. Kovalovszky fentebb említett tanulmányában írt arról is, hogy a név hangalakja által keltett asszociációt nem tartja igazi szinesztéziának, hanem pusztán más érzékletkörbe való átcsapásnak.⁹

A jelenlegi nyelvhasználók S[ch]neider Fáni névhez kötődő asszociációi

A *Nevek szinesztéziája* c. tanulmány szerint „játékos próbákkal boncolhatjuk, hogy bizonyos férfi- és női (kereszt)nevek mögött milyen arcot, alakot, egyéniséget érzünk. Az egyéni benyomás gyakran eltérő ugyan, de statisztikailag érvényesülnek határozott véleményrendenciák.”¹⁰ Ilyen játékra kértem 100 személyt a *S[ch]neider Fáni* névhez fűződő egyéni asszociációkból kirajzolható tendenciák felméréséhez. A válaszadók között volt 20 általános iskolás (9–14 év közötti), 10 középiskolás (15–18 év közötti), 40 egyetemista (20–44 évesig) és 30 szenior (60 év feletti), akik a Miskolci Egyetem szervezésében indított Szépkorúak Akadémiáján tanultak.

A kutatás abból az előfeltevésekből indult ki, hogy a mai magyar névviselők körében a *S[ch]neider Fáni* valós névviselőt jelölő névkombinációként rendkívül ritka, így a nyelvhasználók asszociációit az előzetesen szerzett irodalmi ismeretek nagyobb mértékben alakíthatták ki. A magyarországi valóságos névviselőkre irányuló internetes szűrés¹¹ csupán négy *Schneider Fanni* nevű személyt, valamint a *Schneider Fáni* dunaföldvári rendezvényházat találta. Önmagában a *Schneider* családnév is ritka, a *Családnevek enciklopédiája*¹² szerint, amely a KSH 2007-es születéskori családnéveinek adatbázisa alapján készült, mindössze 3095-en viselték ezt az alakváltozatot, a *Schnéider*, *Sneider* változatokat további 200 fő. A *Fánit*, a *Keresztnevek enciklopédiája* a *Stefánia* név régies becező alakjaként említi, továbbá a *Fran-*

⁶ SZATHMÁRI 2008, 264.

⁷ SZATHMÁRI 2008, 264

⁸ KOVALOVSZKY 1993, 194.

⁹ KOVALOVSZKY 1993, 195.

¹⁰ KOVALOVSZKY 1993, 194.

¹¹ 2021. nov. 1–6. közötti állapot.

¹² HAJDÚ 2010, 418.

ciska becéző változatából önállósult *Fanni* keresztnév ritkább becéző formájaként is hivatkozta.¹³ S bár a *Fanni* keresztnév az 1980-as évektől divatnévvé vált, a névkombináció a mai nyelvhasználatban ennek ellenére ritka maradt.

A vizsgálatba bevont négy irodalmi alkotás közül Jókai és Krúdy életműve középiskolai tananyag, bár a kiválasztott művek nem a kötelező olvasmányok. Tóth Ede életrajza és színművei országos szinten alig ismert, de putnoki származása és a miskolci színházi éve miatt ismert lehet a felmérésben résztvevők körében. A négy műben szereplő névnek eltérő az írásképe (*S[ch]neider Fáni*), de azonos az ejtése. Ezért a teszt résztvevői azt a feladatot kapták, hogy írják le az általam kiejtett hangsort [ʃnejder fa:ni], amelyet háromszor hangoztattam. Nem kaptak előzetes információt a kiejtett lexémák szófajáról. További instrukcióként hangzott el, hogy jegyezzék le az első gondolatot, érzületet, asszociációt is, amely eszükbe jut a hangorról. A kutatás eredménye nem reprezentatív, hiszen a felmérésben miskolci lakhelyű vagy Miskolc vonzáskörzetében élő általános iskolások, középiskolások, valamint a Miskolci Egyetem Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyéből származó hallgatói vettek részt.

Az általános iskolai válaszadók csoportjában született meg a legtöbb írásváltozata a családnévnek. A *Sneider* alakot 9 fő, a *Schneider* változatot 8-an jegyezték le, s a *Snejder*, *Sneider*, *Shneider* változatokat egy-egy személy írta. A keresztnévet 12-en *Fanniként* írták, 6-an *Fániként*, 2-en *Fannynak*. Ebben a csoportban volt a legjellemzőbb a lejegyzési bizonytalanság, hiszen helyesírásból alsós tananyag a hagyományos írásmód és a régies családnévek írása, így e régies tulajdonnév helyesírási ismerete még nem szilárd. Az alsó tagozatos és az ötödik osztályos tanulók is visszakérdeztek a családnév hallatán a leírásra, noha a feladat elején elmondtam, hogy hangsor kiejtésén túl nem kaphatnak más segítséget. Bizonytalanságukat az írásképek is tükrözték, csupán náluk volt jellemző a javítás (átírás, áthúzás). A felső tagozatosoknál a *Schneider*, *Sneider* névalakok lejegyzése fordult elő, amely egyértelműen a magasabb évfolyammal párhuzamos nyelvtani ismeretek fejlődését mutatta. Ugyanakkor mind az alsósok és felsősök lejegyzésében a keresztnév domináns változata (*Fanni*) tükrözte, hogy e keresztnév az elmúlt évtized divatneve volt, s a diákok többsége az általuk ismert *Fanni* névegyeddal azonosította az általam ejtett eltérő hangsort.

A kisiskolások általában egyszavas asszociációkat írtak, ritkán jutottak tovább a nemi kategorizálásnál (*nő, egy nő, lány*). A 20 tanulóból mindössze 7-en fűztek további asszociációkat a névhez, közülük ketten érzékelték *németnek*, egy tanuló szerint „*nem magyar*”, négy diák szerint „*egy ló/nak a neve*”. Utóbbiak sportszerűen lovagolnak, így asszociálhattak a lovaskörökben ismert tenyészkanccára, *Schneider Fanira*, amely az 1950-es évek utáni mezőhegyesi ménes egyik import kancája volt.

A középiskolásoknál csak a *Schneider* (8 adat) és a *Sneider* (2 fő) forma fordult elő, azaz csökkent a családnév írásváltozatainak száma. Ugyanakkor nőtt a kereszt-

¹³ FERCSIK – RAÁTZ 2009, 377–379.

névváltozatok aránya: *Fáni, Fany, Fanni, Fanny*. Az ejtésben jól hangoztatott [a:] hosszúságának jelölésére csak 2 tanuló fordított figyelmet, ők a *Sneider Fáni* névkapcsolatot írták le, s a középiskolai Krúdy-tananyag kapcsán ismerték meg az azonos című művet. Az időtartam és hangszín jelölésének figyelmen kívül hagyása ennél a korcsoportnál több összefüggő tendenciával magyarázható. Egyfelől az idegen nyelveket beszélő diákok számára az irodalmi alkotásokban és a nyelvórán is megszokott a magyar helyesírástól eltérő névalak, továbbá e korosztály idegen nevet becenévként egymásnak szívesen ad, *nick*-ként önmagának választ, vagy használja saját nevének idegen nyelvekben ismert alakváltozatát.

A névhez kapcsolt asszociációk jellemzően a kisiskolásoknál megismert nemi kategóriát bővítik tovább: *hősnő, egy szereplő, nem magyar*, továbbá megjelentek a tinédzser szubkultúra gondolkodásmódjából következő asszociációk: *nem magyar sztár, sorozatszereplő*. A megjegyzések közül mindössze egy vonatkozott kifejezetten a tulajdonnévre (*németes nevű*) és nem közvetlenül az általa felidézett személyhez.

A 40 egyetemistától származó adatok feldolgozásához érdemes megjegyezni, hogy közöttük nagy különbség mutatkozott, mivel nappali és levelező tagozatos hallgatók egyaránt részt vettek a „játékban”. Tanulmányaikra nézve 20-an magyar szakpárosak voltak, 20-an pedig nem bölcsész szakterületen tanultak. A családnévet 36-an *Schneider*ként írták le, négyen pedig *Sneider*nek. Az irodalmi, idegen nyelvi előismeretek és a jelenkori névdivat zavaró egymásra hatása miatt a keresztnév lejegyzésében itt is mutatkozott bizonytalanság, kérték, hogy ejtsem ki újra a nevet, mert nem hallották jól, illetve nem értették pontosan. Az ötféle alakváltozat is ezt a bizonytalanságot tükrözte: *Fáni, Fány, Fany, Fanni, Fánni*. Az asszociációk általában többszavasak vagy mondattejedelműek voltak, s a középiskolások válaszainál nagyobb arányban kapcsolódtak a névhez: *német nő, szőke hajú; valami németes nevű női szereplő; egy darab szereplője; egy nőíró; egy bestseller írója; felvett név; szerintem zsidó név; valami darabban olvastam róla; régi színésznő, szépségideál volt valaha; egy Eperjes-film szereplője, a házigazda lánya; a Schneider szippantási vállalkozó lánya a Hipolit a lakáj c. filmben; egy szépségkirálynő, aki süketnéma, van egy műsora a tv-ben is*. Az utóbbi válasz felkeltette az érdeklődésemet és a hallgatót megkértem, pontosítsa kire, melyik műsorra gondolt. A csoportársak is segítettek az azonosításban, végül kiderült, hogy a hallgató *Weisz Fannira*, a szépségkirálynő-választás egyik felfedezettjére, több műsor szereplőjére gondolt. Reakciója, amellyel tévedését elsimította, kutatásom szempontjából lényeges: „*csak arra emlékeztem, hogy valami németes nevű csajszi*”. A név által keltett asszociációk közt ebben a csoportban erősebben jelentkezett az etnikumra utalás (német, zsidó), újdonságként jelent meg a hajszín, az irodalom és színházi és a filmes motíváció, amely részben az életkorral, részben a szakos ismeretekkel magyarázható.

A szép korúak írták a legterjedelmesebb (néhol szövegegységnyi) asszociációkat, ugyanakkor a névlejegyzésben ők voltak a legegységesebbek. A 30 főből 22-en írták a *Schneider* változatát a családnévnek, 6-an a *Sneider*t és ketten nem jegyezték le a névalakot. A keresztnév leírásában a *Fáni* változat szerepelt 24 főnél,

6-an írtak *Fanyt*. Az asszociációk közt 27-en emlékeztek a *Schneider Fáni nótára*, s többé-kevésbé pontosan le is jegyezték néhány sorát. Közülük négyen pontosították még a nőalakot is: *csinos nő; szép szőke nő; fitos, barna nőcske; fiatal nő, aki udvarlót tart*. Egy személy írt arról, hogy a tanítóját is *Schneider Stefániának* hívták, és csúfolásként énekelte neki a nótát gyerekkorában. Mások a *Fáni* névalak leírása mellett megjegyezték, hogy az unokájukat most Fannikának hívják. Kettő emlékeztek úgy, hogy „*a Kabos-filmben a házikisasszonyt Schneider Fáninak vagy Fanyinak hívták*”, és „*Schneiderék régi polgári családok voltak*”. Egy írás pedig azt említette, hogy „*volt egy amerikai film is a Fany-girl*”, amely nagyon tetszett neki, s már nem emlékszik, hogy Audrey Hepburn játszotta-e vagy Barbara Streisand a főszerepét. Egy személy jegyezte meg, hogy „*német eredetű név lehet*”. A csoport asszociációiban újdonság volt a kuplészöveg elemeinek megjelenése (a *piros szoknyától* a teljes strófaig), a régi filmes élmények, a régi és új élmények összekapcsolása, egymásra vetítése (lásd régi nótában szereplő név és az unoka neve), valamint a társadalmi helyzetre való utalás (polgári család).

A vizsgálatban részt vevő különböző korosztályok asszociációit összesítve kimutathatóak az alábbi tendenciák és kapcsolódási pontok:

- minden csoportban megjelent a névkombináció német etnikumhoz kötése,
- a középiskolás korosztálytól felfelé csak női figurát idézett fel a név,
- a középiskolás korosztálytól idősebbeknél jellemző volt a névkombinációnak az irodalmi vagy filmes nőalakkal való azonosítása,
- az egyetemista csoportban és a szép korúaknál tűnnek fel a nő hajsztínére, testalkatára tett utalások,
- a szép korúaknál jelenik meg a szín és dallam asszociációja.

A *S[ch]neider Fáni* tulajdonnév a klasszikus értelemben vett szinesztéziát, amelyben több érzékterületről származó asszociáció együttesen jelenik meg, csak az egyetemista korcsoporttól felfelé idézett elő. De míg a 20–44 éveseknél a szőke szín, addig a szenioroknál a szőke és a barna (haj)szín is megjelent, amelyhez egyéb látási érzetek kapcsolódtak, például: további szín (piros), ruhadarab (szoknya, fodros), testalkat (csinos, fitos) és hallásérzet (dallam). A tulajdonnév akusztikai jellege minden korosztályban a német, illetve németes hangzás érzületét idézte fel, az etnikai vonatkozások között a német mellett megjelent a zsidó is.

Irodalmi alkotások hatása a tulajdonnévhez kötődő asszociációk hálózatára

A jelenlegi nyelvhasználók asszociációi között irodalmi alkotások és filmes hivatkozások is megjelentek. Így helyesnek bizonyult az az előfeltevés, hogy a névkombinációra vonatkozó asszociációs hálózatot az irodalmi előismertek jelentős mértékben formálják. A válaszadók által többször említett *Hyppolit, a lakáj* c. (1931-ben Kabos Gyula, 1999-ben Eperjes Károly főszereplésével bemutatott) film, az általános iskolásokat kivéve minden korosztály számára ismert volt. A filmbeli *Schneider* családnév helyes felidézésnek bizonyult, ugyanakkor a keresztnév nem, mivel nem *Fáni*, hanem *Terka* a film szereplőjének neve. Tehát a jelölő előhívása

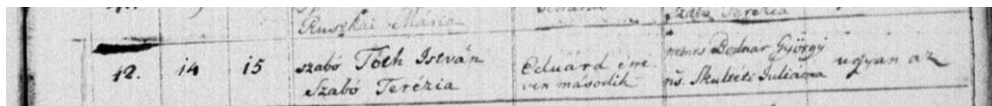
téves volt, ugyanakkor a név kategorizációja sikeres volt, hiszen mindkettő női keresztnévből alkotott régies becézőnév. A másik filmes említés „*Fanny-girl*” volt, azonban a film eredeti címe *Funny girl* volt. A jelölő-jelölt szempontjából téves előhívást filmcímekben szereplő köznévként *funny* ’vicces, mulatságos, nem mindennapi; könnyű’, valamint a filmbeli főszereplő (*Fanny Brice*) keresztnévének hasonló ejtése [fʌ'ni:], [fæni] okozta, így az eltérő névfajták (személynév és cím) kevert felidézését is. A fenti filmes asszociációk azonban nem kötődtek a kiválasztott irodalmi alkotásokhoz. Kapcsolatot csupán a szenioroknál említett kuplé jelentette, amely Tóth Ede művéhez is kötődik.

Tóth Ede *Schneider Fáni* című népszínműve

Tóth Ede a 19. századi népszínműírás második hullámának meghatározó alakja volt. 1872-ben írta *Schneider Fáni* c. énekes népszínművét, amely, ha nem is hozott a szerző számára sikert, megalapozta Hetényi-Heidelberg–Vadnai 1930-ban bemutatott nagy sikerű kuplóját.

Az eredeti népszínmű nem került nyomtatásba, a korabeli színlapokon túl csupán az OSZK Zeneműtárában őrzött (Szính.844 jelzetű) partitúra maradt fenn, amely zenekari szólam (csak a *Schneider Fáni* nótához).¹⁴

A szerző névalkotásában visszaköszönnek életútjának mozzanatai. Tóth Ede Putnokon született 1844-ben, eredeti neve – elhunyt bátyja után – Eduárd, ahogyan az anyakönyvi bejegyzés is mutatja „e néven másodikként” (1. sz. kép¹⁵).

1. kép: Tóth Ede anyakönyvi bejegyzése a putnoki református anyakönyvben.

Atyja jómódú szabómester volt, aki a fiát „Iglóra vitte német szóra, hol a gymnasium első osztályát, a latin nyelv kivételével, mint reál-tanuló végezte, [...] majd a tót nyelv elsajátítása végett Jolsvára küldte”. Hazatérve Putnokon volt inas a Frank-féle vegyeskereskedésben, majd 1860–1862 között Pesten volt segéd a Posner-féle kereskedésben.¹⁶ A vizsgált névhez kötődő asszociációk miatt érdemes megjegyezni, hogy a történeti források szerint Gömör-Kishont vármegyében a 19. században nagyobb létszámban csak Putnok községben éltek zsidók, s főként kereskedelmi tevékenységet folytattak. Tóth 1864–1873 között vándorszínésznek állt, s Kisvárdán, Aradon, Huszton, Rozsnyón, Miskolcon, Pesten, Egerben és Jászkiséren volt hosszabb-rövidebb ideig, *Lantos* néven játszott kisebb szerepeket. 1868-as miskolci tartózkodását a Herman Ottó Múzeum gyűjteményében található színházi szelvény is alátámasztja, amely Aradi Gerő társulatának névsorában említi Tóth Edét.¹⁷

¹⁴ nektar.oszk.hu/hu/manifestation/3588384

¹⁵ www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939K-RS37-19?i=110&cc=1858355&cat=74842

¹⁶ SZINNYEI 1891–1914. (mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm)

¹⁷ HerMuz 53.2262.1 sz. lt. szelvény, Mikita Gábor szíves közlése.

A szerző gyermekkorát és vándoréveit soknyelvű, kevert etikumú közösségekben töltötte, amely a társadalmilag és etnikailag sokszínű környezetre való érzékenységét is formálta, és amelyet önéletírásának következő részlete is megmutat. „Egyszer többek közt tizenegyen ültünk egy rengeteg tót kocsin, a hány, annyiféle hányt-vetett kóborló. Volt ott: vándorló legény, drótos tót, zongorahangoló, szabadságos katona, elcsapott urasági inas, lengyel zsidó, egy czipszer lány, tót napzármas asszony, két olasz munkás és egy utazó színész [...]”¹⁸ Átvitt értelemben e szekér alakjai jelennek meg színműveiben, amelyek közül az 1874-ben írt *Falurossza*, majd az 1875-ös *Toloncz hozta el* számára a sikert élete végén és a Kisfaludy Társaság tagságát.

Az 1872-ban írt *Schneider Fáni* egy vidéki nagyobb városban játszódott, címszereplője, egy fiatal özvegy kocsmárosné, további szereplői a népszínművek tipikus alakjai, akik a korszak vígjátékaira jellemzően többségében beszélőnevet kaptak:¹⁹ *Szellő Elek*, huszárkapitány; *Uccu Béni*, vén huszár; *Akósi Maximilián*, agglegény, hajdan vendéglős; *Zsigoriné*, özvegy; *Nyeffencs Laczi*, fűzfapoéta; *Sonderbar*, pesti rőföskereskedő; *Teyteles*, bécsi kereskedő. A kisebb szerepek (szobalányoknak, inasoknak, vendégeknek) figurái kvázi valós névviselők,²⁰ akiket vagy gyakori családnévvel ruházott fel a szerző: *Kardos*, *Kardosné*, *Kántor*, *Kántorné*, vagy az 1851–1870 közötti időszak gyakori keresztnevei közül választott, például: *Rózi* – 4. a gyakorisági sorrendben; *Tercsi* – 9.; *Pista* – 2.; *Józi* – 3.²¹ Az *Ida* névnek környezethangulat-teremtő funkciója is volt, mivel 1851–1870 között csak városokban előforduló név, ahogyan 1871–1895 között a *Stefánia* (> *Fáni*) is.²²

A címszereplő *Schneider Fáni*, névkombinációja eltér a többi névtípustól. Régebbi terminussal élve olyannyira realiztikus név, hogy felmerült a kérdés, valós névviselő vagy csupán kvázivalós névviselő volt a jelöltje. A putnoki református és katolikus születési anyakönyvben azonban Tóth Ede korában nincs ilyen névkombináció, mindössze a családnévre volt található egy adat: *Catharina Schneider* (róm. kat., 1858, ancilla, törvénytelen gyermek anyja), illetve a kevert (róm. kat., evangélikus, izraelita) lakosságú Igló evangélikus anyakönyvében szerepelt a *Schneider* név az *Anna Maria*, *Elisabetha*, *Johannes*, *Michael* keresztnevekhez kapcsolva. A mű írását megelőzően Tóth Ede is „nagyobb vidéki városban”, Miskolcon tartózkodott, így az egykorú miskolci református, katolikus, evangélikus és izraelita születési anyakönyveket is áttekintettem valós névviselő után kutatva. A *Schneider* családnév a jellemzően német származású ágostai evangélikusoknál fordult elő, de nem kapcsolódott a Fáni, Stefánia nevekkel. A *Fáni*, *Fány*, *Fánnny*, *Fánni*, *Fany*, *Fanny*, *Fanni* írásváltozatok csak az (orthodox, neológ, szfárd) izraelita közösségekben fordultak elő 1836-tól. A keresztnévnek azonban nem volt névhatása a többi miskolci feleke-

¹⁸ TÓTH 1902, 293.

¹⁹ KOVALOVSKY 1935, 27, 34–35.

²⁰ Az irodalmi szövegben a névviselő olyan mintha valós lenne, azaz kvázivalós (lásd: VÁCZINÉ TAKÁCS 2018, 28.)

²¹ HAJDÚ 2003, 562, 564.

²² HAJDÚ 2003, 550.

zet névadására Tóth Ede korában, mivel először 1887-ban jelent meg *Stefánia* név a magyar–szlovák vegyes etnikumú római katolikus közösségben. Jóllehet Tóth Ede számos vidéki városban megfordult, a putnoki, iglói, miskolci szűrések arra engednek következtetni, hogy az általa választott *Schneider Fáni* név inkább kvázivalós névviselet jelölt. A névkombinációban a karakterizáló funkció dominált, azaz egy városi nőalak felidézése.

A Debreczeni Színház 1873. február 16-i színlapján „új népszínmű dalokkal, először” fejléccel hirdette a *Schneider Fáni* c. darabot, s e színlap²³ alapján tudjuk, hogy a művet négy képben adták elő: I. kép: A vásárfia, II. kép: Szökik a kisasszony, III. kép: Ki a legény a csárdában, IV. kép: Selyem szoknya három fodorral. Az 1885. február 17-én kelt színlapon²⁴ már a főcímben, a személynév mellé felkerült a negyedik jelenet címe, azaz *Schneider Fáni, vagy: piros selyemszoknya három fodorral*. A piros szoknya ekkor még nem állandósulhatott címként, inkább csak a betétdal népszerűségére utalhatott, mivel a korabeli hírlapok továbbra is csak *Schneider Fániként* említették a darabot.²⁵ A jelenlegi asszociációk szempontjából azonban lényeges, hogy a piros szín és a fodros ruhadarab már a 19. század végén a névhez kapcsolódott.

Úton az intertextuális név felé

Az intertextuális írói név²⁶ olyan nevet jelent, amely egy másik irodalmi szöveg valóságában is létezik. Az író, aki az új szövegben alkalmazza a nevet, az olvasó tudatában már létező jelentésszerkezetre, asszociációs hálóra építi fel az általa alkotott figurához kapcsolódó újabb jelentésjegyeket. Az intertextuális nevek kultúra- és névkompetencia-függőek, mivel működésükhöz szükséges, hogy az olvasó mindkét irodalmi alkotásban szereplő denotátumot ismerje.

A Schneider Fáni zenés népszínmű előadásairól többek között a pesti lapokból értesülhetett a közönség, s Jókai Mór is megemlítette az 1880-as évek végén írt *A Svábhegy és a Zugliget* című kisebb írásában, amely az *Útleírások* c. kötetben jelent meg. Jókai 1853-ban vásárolt a Svábhegyen telket, amelynek csendje és szépsége megragadta. Leírásában az idilli tájba beszüremkedik a zene: „útközben egy szál cigány üdvözli az érkező karavánokat, solo trombitán hangicsálva a Klapka-indulót meg a *Schneider Fáni-polkát*”.²⁷ Az intertextualitás nem önmagában a személynév áttemelésével történik meg, hanem Tóth Ede művének betétdalára vonatkozóan, így nemcsak a szereplőt, hanem a dalhoz kötődő asszociációkat is felidézte a szöveg.

²³ dea.lib.unideb.hu/dea/handle/2437/187611

²⁴ dea.lib.unideb.hu/dea/handle/2437/197156

²⁵ *Pesti Hírlap* 12/217. 1890: „Vasárnap Tóth Ede *Schneider Fáni* című mulattató színművét adják”, 218. szám: „Vasárnap *Schneider Fáni* Budai színkör”, 219. szám: „*Schneider Fáni* kerül színre Kedden”; *Pesti Hírlap* 14/183. 1892: „hétfőn *Schneider Fáni* kedden Hoffmann meséi”.

²⁶ VÁCZINÉ TAKÁCS 2018, 34, 68.

²⁷ JÓKAI 2001. Internet: mek.oszk.hu/00800/00836/html/jokai71.htm

Schneider Fáni, mint intertextuális név

Az intertextualitás különleges típusa valósult meg a Bohéme-világ c. történeti humoreszkben, amely 1897-ben jelent meg a *Vasárnapi Ujság*ban: „A *vak* hiába próbálkozott meg Szabó Anna, eredeti néven Schneider Fáni nótájával, leintették s egy szivarvéggel engesztelték ki a hiúságán esett sértést.”²⁸

A korabeli lapokban több cikk jelent meg arról, hogy az importált bécsi ledér dalok helyett az új művekben a népzénére kellene támaszkodni. A *Vasárnapi Ujság* fenti cikke²⁹ ki is emelte, hogy a „Schneider Fáni-féle dalokat” kezdi felváltani a népdal. Így a humoreszkben a korabeli olvasó nem pusztán a névmagyarosítást fedezte fel (*Schneider Fáni* > *Szabó Anna*), hanem a tulajdonnév asszociációs nyálábához kapcsolódóan a zenei törekvést is. A névmagyarosítás a családnév közszói jelentésének (ném. schneider ’szabó’) magyar fordítására, és 19. században a Mária mellett legkedveltebb női névre, az *Anna* kiválasztására épült, mely keresztnév 1871–1895 között a névgyakorisági lista 5. helyén³⁰ állt.

A *Pesti Hírlap* hasábjain 1907-ben folytatásban jelent meg Lux Terka *Budapest – Schneider Fáni regénye* c. műve, majd a regény 1908-as kiadását követően, annak méltatása is.³¹

Lux Terka (eredeti nevén Dancsházi Oláh Ida, 1873–1938) kiválóan ismerte a korabeli színházi életet, férje a Pesti Műegylet tagja, ő maga pedig 1900-tól a *Budapesti Napló*, majd a *Pesti Hírlap* írója, 1913-tól a *Színház* című lap főszerkesztője volt. Így kizárható, hogy ne ismerte volna Tóth Ede népszínművét. Az általa ábrázolt nőalak nevében azonos, de vonásaiban több ponton eltér a népszínmű főszereplőjétől. A tömött, kékesen fekete hajú mezítlábos kis *Schneider Fáni* kezdetben kopott kék szoknyában járta a Rác város utcáit. Félig sváb félig tót leány volt, rendkívüli szépség, aki szende kalaposinasból vált színésznővé, majd kokottá. Lux Terka nőalakja nem pusztán egy fiktív személy, hanem Budapest szimbóluma volt, amelyet maga a szerző is kiemelt a regény címében, és ezt bocsátotta tudtára az olvasónak a prologusban. *Schneider Fáni* jellemvonásaival tehát a város jellegzetességeit ábrázolta, a névkombináció funkciója pedig a multietnikus város felidézése volt: a családnév hangkarakterisztikája németes, a keresztnév városi névnek számított még 1896–1920 között is.³² E mű és név kapcsán nem beszélhetünk a figura intertextualitásáról, de a névkombináció intertextualitásáról igen, még akkor is, ha nem azonosak a névhez kapcsolódó szín- és egyéb látásérzetek. A szerző épített a Tóth Ede által alkotott tulajdonnév németes hangérzületére és a keresztnév városi karakterizációjára.

Krúdy Gyula (1878–1933) Lux Terka kortársa volt. *Sneider Fáni* című publicisztikai írása 1913-ban jelent meg (lásd még: *Magyar Tükör, publicisztikai írások*

²⁸ *Vasárnapi Ujság* 44/34, 1897, 552.

²⁹ *Vasárnapi Ujság* 20/28, 1873, 337.

³⁰ HAJDÚ 2003, 568,

³¹ *Pesti Hírlap* 29/243, 252, 260. 1907; *Pesti Hírlap* 145. 1908.

³² HAJDÚ 2003, 550.

1894–1919). A névkombináció által jelölt nőalak Krúdynál is Pest szimbóluma volt, de karaktere, attribútumai éles ellentétben álltak egy kocsmárosné vagy egy kokott jellemével. Szőke hajú volt, s úgy öltözött „mint a múlt század elején minden valamire való kisasszony”, „mindig orgona szaga volt a ruhájának, naplót írt, és bő virágos szoknyába ment vasárnaponként a templomba”.³³ *Schneider Fáni* a letűnt 19. századi Pestet testesítette meg, amelynek belvárosában „német cégéreket zörget a szél”, „a tülök olykor megszólalt, mint egy régi német városkában”.³⁴ Ez a Pest szemben áll a 20. századi Pesttel, amelyet új lakosok, amerikai és angolszász szokások változtatnak meg.

Krúdyra jellemző volt a rendkívül tudatos névválasztás, amely nemcsak abban nyilvánult meg, hogy szereplői gyakran beszéltek saját nevükről, hanem a visszatérő nevek és a szereplőtípusokhoz választott azonos névszerkezeti jellemzőkben is. Ilyen visszatérő név volt többek közt a *Fáni*, amelyet különösen kedvelhetett az író, s amelynek alak- és írásváltozataihoz – J. Soltész Katalin szerint³⁵ – különböző hangulat, stílusérték társult. *Fáni* – főhősnő a *Szinbádban*; *Fanny* – római katolikus nő *A gyertya egy tiszta házban*; *Fánny* – aranyművesné *Az ecetfák pirulása* c. műben, „az egyszerű Fánik gyakran kocsmárosné”.³⁶ Pethő József³⁷ mutatott rá, hogy Krúdy ritkán választott női figuráinak családnév + keresztnév kombinációt, tehát a *Sneider Fáni* névszerkezet e ritka típusba tartozik. Arra is ő hívta fel a figyelmet, hogy Krúdy írói névadásában több név „környezet-, illetve korfelidéző, azaz evokatív funkciója miatt figyelemre méltó stíléma”.³⁸ Felsorolásából leginkább a *Klein Sári* személynévvel állítható párhuzamba az általam vizsgált név. *Sneider Fáni* névkombinációnak korfelidéző szerepe a 19. század vége (bel)városi hangulatának felidézése volt, amelyet kiváló névérzékkel választott meg a szerző, hiszen a *Fáni* 1920 után már elveszíti a városi név sajátosságát.

Tóth Ede figurájának neve intertextuális névvé vált a '20-as évek operettje által, a népszínműből átkerül egy újonnan formálódó műfajba. A *Pesti Hírlap* 1923 áprilisában írta, hogy „több szerződtetési ajánlatot kapott Berlinben Schneider Fáni operethősnő. Már nagyapáink idejében is népszerű dal volt a *Schneider Fániról* szóló nóta”,³⁹ amely új műfaji köntösben jelent meg. Majd 1924-ben arról tudósított, hogy „a Budai Színkör még ebben az évadban színre hozza Nagy Imre és Lajthay Lajos *Schneider Fáni* című operettjét”, amelynek címszerepét Honthy Hanna játssza.⁴⁰ S miközben az operett folyamatosan műsoron volt, 1930-ban az *Esti Kurir* hasábjain jelent meg,⁴¹ hogy Schneider Fáni nemsokára újból operett

³³ mek.oszk.hu/06300/06384/06384.htm#13

³⁴ mek.oszk.hu/06300/06384/06384.htm#13

³⁵ J. SOLTÉSZ 1989, 456–457.

³⁶ J. SOLTÉSZ 1989, 457.

³⁷ PETHŐ 1999, 300.

³⁸ PETHŐ 200, 98–99.

³⁹ *Pesti Hírlap* 45/91, 1923, 9.

⁴⁰ *Pesti Hírlap* 46/140, 1924, 18.

⁴¹ *Esti Kurir* 8/243. 1930.

középpontjában áll, Vadnai László és Hetényi-Heidelberg Albert *Schneider Timni* című operettjében. De a *Schneider Fáni* névkombináció asszociációs hálója sokkal erősebbnek bizonyult, mivel a név magába sűrítette mindazt, amit a szereplőről a szöveg közvetlenül és közvetve átad, a különböző Schneider Fáni-történetek szinonimájaként volt képes már ekkor működni, azaz mitizáló funkciója⁴² alakult ki, amely a *Schneider Timni* névvel nem működhetett volna. Így Hetényi-Heidelberg zenés vígjátékának is csakhamar *Shneider Fáni* lett a címe.⁴³

A név mitizáló funkciójával áll összefüggésben a tulajdonnév (család- és keresztnév együttes) köznevesülése, amelyet Hajdú⁴⁴ *snejderfáni* 'cifrán öltözködő nő', majd Takács⁴⁵ *snejderfáni* 'kikapós nő' eltérő jelentésekkel közöl. Azonban, ha jobban megfigyeljük, e jelentések a névhez fűződő asszociációs nyálából csupán eltérően kiemelt szálak. A kiemelések tükrözik a tulajdonnév lexikális-szemantikai szerkezetének megváltozását, amelyről szintén Takács⁴⁶ állapította meg, hogy erőteljesen érvényesül a folyamatban a szituáció és kontextus polarizáló hatása, amelyet az egyén vagy a közösség szociokulturális előismeretei határoznak meg. A 'cifrán öltözködő nő' jelentésben nagyobb szerepet kapnak a ruhadarabhoz kötődő asszociációs szálak, a Schneider Fáni-figurák külsődleges jegyei, míg a 'kikapós nő' jelentésben a figurák belső tulajdonságjegyei és a dallam „ledérsége” is.

Összegzés

A névkombináció fejlődése az identifikáló funkciótól indult, kijelölt egy kocsmárosnét egy népszínműben. Karakterizáló funkciója is volt már Tóth Edénél azáltal, hogy egy városi nőalakra utalt. Intertextuális névként további karakterjegyekkel gazdagodott, a 20. század elején identitásjelölő funkciót kapott, szimbólummá válása pedig megteremtette mitizáló funkcióját.

A név mai asszociációs hálója a különböző korosztályokban eltérő érzékletkörbe való átcsapást okoz (szőke, barna; csinos, fitos stb.). Jelenlegi hanghatása németes, amelyet a családnév határoz meg, míg nyelvi réteghez sorolását (régies) a keresztnév becéző formája. A szín(ek), dallam, ruhadarab, zenei műfaj és etnikumra való utalás egybekapcsolásával néhány nyelvhasználóban valódi szinesztéziát kelt. A *S(ch)neider Fáni* intertextuális írói névként képes átemelni mai világunkba évszázadokkal ezelőtti attribútumokat (szín, ruha, dallam).

⁴² Lásd még SZABÓ 2005, 158; VÁCZINÉ TAKÁCS 2018, 43.

⁴³ Lásd Schneider Fáni, zenés vígjáték (*Esti Kurir* 8/240. 1930.).

⁴⁴ HAJDÚ 2003, 73.

⁴⁵ TAKÁCS 2007, 34.

⁴⁶ TAKÁCS 2017, 32.

Bibliográfia

ANGYAL 2010

ANGYAL László: Az irodalmi névadás Krúdy Gyula asszonyságok díja és az Őszi utazások a vörös postakocsin címűregényeiben. In: *Az utazás szemiotikája*. Szerk. BALÁZS Géza – H. VARGA Gyula. Budapest – Eger, Magyar Szemiotikai Társaság – Liceum, 2010, 341–354.

BAUKO 2005

BAUKO János: Beszélő ragadványnevek a magyar népmesékben. *Névtani Értesítő* 27. 2005, 102–109.

BÖLCSKEI 2003

BÖLCSKEI Andrea: A nevek rendszere az Üvöltő szelek és a Jane Eyre című regényekben. In: *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Szerk. HAJDÚ Mihály – KESZLER Borbála. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2003, 748–753.

BÜKY 2014

BÜKY László: Nevek lírai környezetben. In: *A nevek szemiotikája*. Szerk. BAUKO János – BENYOVSZKI Krisztián. Nyitra – Budapest, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság, 2014, 184–197.

CSIGE 1983

CSIGE Katalin: Adalékok Petőfi névadásához. *Névtani Értesítő* 8. 1983, 59–65.

FERCSIK – RAÁTZ 2009

FERCSIK Erzsébet – RAÁTZ Judit: *Keresztnevek enciklopédiája*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2009.

HAJDÚ 2003

HAJDÚ Mihály: *Általános és magyar névtan*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

HAJDÚ 2020

HAJDÚ Mihály: *Családnevek enciklopédiája*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2020.

KOVALOVSKY 1956

KOVALOVSKY Miklós: Krúdy Gyula és a nevek. In: *Emlékkönyv Pais Dezső 70. születésnapjára*. Szerk. BÁRCZI Géza – BENKŐ Loránd. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1956, 526–531.

KOVALOVSKY 1993

KOVALOVSKY Miklós: Nevek szinesztéziája. *Névtani Értesítő* 15. 1993, 194–197.

NÉMETH 2013

NÉMETH Luca: A névelemek sorrendje és kulturális kongruenciája a Borszem Jankó zsidó figuráinak névanyagában a 20. század első felében. *Névtani Értesítő* 35. 2013, 195–208.

G. PAPP 2007

G. PAPP Katalin: Azonosságok és különbözőségek a magyar népmese és az irodalmi mese névadási szokásaiban. *Névtani Értesítő* 29. 2007, 151–160.

PETHŐ 1999

PETHŐ József: Krúdy Gyula személynévadása első *Szinbád*-kötetében. *Névtani Értesítő* 21. 1999, 299–304.

PETHŐ 2020

PETHŐ József: „Aki az igazi nevünkön nevez végre...” Krúdy Gyula írói névadása a *Szinbád* megtérése című kötetben. *Névtani Értesítő* 22. 2000, 97–103.

SLÍZ 2002

SLÍZ Marianna: Névadás és névmágia a Száz év magányban. *Névtani Értesítő* 24. 2002, 123–126.

SLÍZ 2014

SLÍZ Mariann: Az irodalmi nevek mint szignálok üzeneteinek kiválasztása. In: *A nevek szemiotikája*. Szerk. BAUKO János – BENYOVSZKI Krisztián. Nyitra – Budapest, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság, 2014, 217–226.

J. SOLTÉSZ 1979

J. SOLTÉSZ Katalin: *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979.

J. SOLTÉSZ 1989.

J. SOLTÉSZ Katalin: Krúdy Gyula névadása. *Nyr.* 113. 1989, 452–464.

SZATHMÁRI 2008

SZATHMÁRI István (főszerk.): *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2008.

SZINNYEI 1891–1914

SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. Internetes kiadás. Lásd: mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm (letöltés: 2022. júl. 15.)

TAKÁCS 2007

TAKÁCS Judit: *Keresztnevek jelentésváltozása*. Debrecen, Debreceni Egyetem, 2007. (A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai, 86.)

TAMÁS 2010

TAMÁS Ágnes: Magyar élclapok nem magyar nemzetiségű szereplőinek nevei a 19. század második felében. *Névtani Értesítő* 32. 2010, 79–92.

TOLCSVAI-NAGY 1997

TOLCSVAI-NAGY Gábor: Posztmodern névadás (A névjelleg megváltoztatása). In: *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.)*. 1–2. Szerk. B. GERGELY Piroska – HAJDÚ Mihály. Budapest – Miskolc, Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézet, 1997, (MNyTK, 209.) 600–606.

TÓTH 2016

TÓTH László: Alapfogalmak az irodalmi onomasztikában. In: *Tanulmányok a magyar nyelvről*. Szerk. KALCSÓ Gyula. Eger, 2016, (EKE Tudományos Közleményei, 42.) 203–215.

VÁCZINÉ TAKÁCS 2018

VÁCZINÉ Takács Edit: *Az írói névadás sajátosságai Karinthy Frigyes művei alapján*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéke, 2018. (Magyar Névtani Értekezések, 6.)

VITÁNYI 1982

VITÁNYI Borbála: Valóságos családnevek Tömörkény műveiben. *Névtani Értesítő* 7. 1982, 103–109.

VÖRÖS 1998

VÖRÖS Ferenc: Adalék Mikszáth A jó palócok c. elbeszéléskötetének személynévhasználatához. *Névtani Értesítő* 20. 1998, 55–63.

Források:

JÓKAI 2001

JÓKAI Mór: *A Svábhegy és a Zugliget*. Internes kiadás: mek.oszk.hu/00800/00836/html/jokai71.htm (letöltés: 2022. júl. 15.)

LUX 2011

LUX Terka: *Budapest – Schneider Fáni regénye*. Budapest, Noran Könyvesház, 2011.

TÓTH 1902

Tóth Ede válogatott munkái. Bevezetéssel ellátta VÁRADI Antal. Budapest. Lampel Róbert (Wodianer F és Fiai) Cs. és Kir. Udvari Könyvkereskedés Kiadása (Remekírók Képes Könyvtára), 1902.

KRÚDY 1913

KRÚDY Gyula: *Sneider Fáni*. Internetes kiadás:
mek.oszk.hu/06300/06384/06384.htm#13 (letöltés: 2022. júl. 15.)